

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՄԻՋԵՎ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԿԱՊԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՀԱՐՑԸ 1918 Թ. ՎՐԱՑ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՀԱԶՈՐԴՈՂ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1918 թ. մայիսին Հայաստանի Հանրապետության և Վրացական Հանրապետության անկախացումից հետո երկկողմ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատումը հեշտ չընթացավ: Պատճառը չլուծված տարածքային վեճերն էին: Չնայած 1918 թ. հունիսի սկզբին երկու պետությունները փորձեր կատարեցին գոյություն ունեցող հակասությունները լուծել բանակցությունների միջոցով, սակայն նրանց երկխոսությունն այդպես էլ չստացվեց: Խնդիրը բարդացնում էր այն հանգամանքը, որ հայ և վրացի ղեկավար գործիչները միմյանց հանդեպ անվստահությամբ էին տրամադրված: Վրացիները դժգոհում էին և պահանջում՝ հայկական կառավարությունը հեռացնել Վրաստանի մայրաքաղաքից: 1918 թ. հուլիսի 17-ին Հայոց ազգային խորհրդի ու ՀՀ ձևավորվող կառավարության՝ Թիֆլիսից Երևան մեկնելուց հետո ժամանակավորապես դադարեցին փոխադարձ մեղադրանքները¹:

1918 թ. աշնանը Քառյակ դաշինքի երկրների բանակները պարտություններ էին կրում Անտանտի պետությունների զինական ուժերից: Այս իրավիճակում Օսմանյան կայսրությունը սկսեց զորքերը ետ քաշել ռազմակալված Բորչալուի գավառից: Թուրքական զորքերի դուրսբերմանը 1918 թ. հոկտեմբերին անմիջապես հաջորդեց Դրոյի գլխավորած հայկական ջոկատների մուտքը Հարավային Լոռի: Այն անակնկալի բերեց վրացիներին՝ Հայաստանի և Վրաստանի միջև կարճ ընդհատումներով առաջ բերելով մեկուկես ամսից ավելի տևող

¹ Սուրիապյան Հ., Հայ-վրացական սահմանավեճը փաստաթղթերի լեզվով, մաս առաջին. Միջպետական սահմանի հարցը 1918 թ. հունիս-հուլիսին, «ՎԷՄ», 2012, թիվ 4, էջ 194-206:

դիվանագիտական հակամարտություն, որը, ի վերջո, դեկտեմբերի 13-ին հանգեցրեց վրաց-հայկական պատերազմին²:

Այսրկովկասում գտնվող Անտանտի ներկայացուցիչները պատերազմի ընթացքում քայլեր կատարեցին ռազմական գործողությունները դադարեցնելու համար: Այդ նպատակով Այսրկովկասում Դաշնակիցների զորքերի հրամանատար Ու. Թոմսոնը ռազմական գործողությունների վայր ուղարկեց իր ներկայացուցիչ կապիտան Է. Գրինին, ով դեկտեմբերի 15-ին Հայաստանի իշխանություններին առաջարկեց 14 օրով զինադադար հաստատել³:

Կապիտան Գրինի և վրացական պատվիրակների հետ ռազմական գործողությունները դադարեցնելու պայմանները որոշելու նպատակով դեկտեմբերի 19-ին ՀՀ կառավարությունը պատվիրակություն ուղարկեց Ղարաքիլիսա: Պատվիրակության նախագահը հայտնի դաշնակցական գործիչ Մարտիրոս Հարությունյանն էր, անդամները՝ Սմբատ Խաչատրյանը, Գրիգոր Տեր-Խաչատրյանը, Արշամ Խոնդկարյանը, Ստեփան Մամիկոնյանը, զինվորական խորհրդականը՝ գեներալ Գաբրիել Ղորղանյանը: Պատվիրակության բոլոր հինգ անդամները Հայաստանի խորհրդի պատգամավորներ էին: Պատվիրակության առջև խնդիր էր դրված դադարեցնել ռազմական գործողությունները, հարթել հայ-վրացական հակամարտությունը և երկու երկրների միջև երկաթուղային հաղորդակցություն հաստատել՝ լիազորված լինելով Հայաստանի կառավարության անունից ստորագրել անհրաժեշտ բոլոր պայմանագրերը⁴:

² 1918 թ. աշնանը վրաց-հայկական դիվանագիտական հակամարտության և դեկտեմբերյան պատերազմի մասին տե՛ս Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Ե., 1993, էջ 230-242; Հովհաննիսյան Ռ., Հայաստանի Հանրապետություն, հ. I, Ե., 2005, էջ 99-127; Վիրաբյան Վ., 1918 թ. վրաց-հայկական պատերազմը. ՀՀ կառավարության ռազմաքաղաքական գործունեությունը և կուսակցությունները, Ե., 2003, էջ 137-191:

³ Մարդարյան Կ., Հայ-վրացական հարաբերությունները 1918-1921 թթ., Ե., 2002, էջ 81-82:

⁴ Սուքիասյան Հ., Հայ-վրացական խաղաղաբար կոնֆերանսի հայկական պատվիրակության հաշվետվությունը (1918 թ. դեկտեմբեր – 1919 թ. մարտ), «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2009, թիվ 1, էջ 186-187:

1918 թ. դեկտեմբերի 22-ին հայ պատվիրակները ժամանեցին Ղարաքիլիսա: Սակայն վրացական կառավարությունը պատվիրակներ չուղարկեց, և Գրինի առաքելությունն անհաջողությամբ ավարտվեց:

Թիֆլիսում գտնվող Դաշնակիցների ներկայացուցիչներ անգլիացի գեներալ Ու. Ռայկրոֆտը, ֆրանսիական միսիայի ղեկավար գնդապետ Պ. Շարդինիեն և Վրաստանի վարչապետ Նոյ Ժորդանիան, Վրաստանում 22 դիվանագիտական ներկայացուցիչ Արշակ Ջամալյանի մասնակցությամբ (չնայած վերջինի ընդդիմությանը) 1918 թ. դեկտեմբերի 25-ին զինադադարի համաձայնագիր ստորագրեցին, որով նախատեսվում էր վերջ դնել պատերազմական գործողություններին: Բորչալուի գավառում հայկական զորամասերը պետք է հետ քաշվեին մինչև, այսպես կոչված, հին թուրքական գիծը, իսկ Ախալքալաքի գավառում պետք է վրացական վարչակազմ հաստատվեր⁵:

Դեկտեմբերի 28-ին Ղարաքիլիսա ժամանեց միջազգային հանձնաժողով, որի անդամներն էին՝ անգլիացի կապիտան Հ. Դուգլասը, ֆրանսիացի կապիտան Ն. Գասվիլդը, վրացի գնդապետ Ջափարիձեն և մեկ անգլիացի թարգմանիչ սպա: Նրանց հետ եկել էր նաև Ա. Ջամալյանը: Հանձնաժողովն իր հետ բերել էր Ու. Ռայկրոֆտի և Պ. Շարդինիեի որոշումը զինադադարի մասին: Սակայն հայերին առաջարկվող պայմաններն անարդար էին և միակողմանի: Ուստի՝ մինչև պաշտոնական նիստը հայկական կողմը մասնավոր հանդիպում ունեցավ միջազգային հանձնաժողովի եվրոպացի անդամների հետ: Հայկական հաշտարար պատվիրակության անդամները սկզբում բողոքեցին առաջարկվող սկզբունքներից, սակայն սկզբունքորեն համաձայնություն տվեցին պատերազմը դադարեցնելու Դաշնակիցների պահանջին: Պատվիրակությունը, կապվելով 22 կառավարության հետ, տեղեկացրեց դրության մասին: Կառավարությունը, տեսնելով իրավիճակի վատթարացումը, առաջարկեց ստորագրել պայմանագիրը և պահանջել, որպեսզի այնուհետև Թիֆլիսում որոշ պայմաններ վերաքննվեն հայկական

⁵ Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 200, ց. 2, գ. 33, թ. 1:

պատվիրակության մասնակցությամբ⁶: Դեկտեմբերի 29-ին զինադատարի համաձայնագիրը ՀՀ անունից, Դաշնակիցների հորդորների արդյունքում, ստորագրեց նաև Մ. Հարությունյանը: Հ. Դուգլասն այս առթիվ իր գոհունակությունը հայտնեց: Նա իր հետ Թիֆլիս տարավ Մ. Հարությունյանին և գեներալ Գ. Ղորղանյանին: Պատվիրակության մյուս անդամներն առաջին իսկ հնարավորության դեպքում պետք է մեկնեին Թիֆլիս: Դեկտեմբերի 31-ին Հայաստանի և Վրաստանի միջև ռազմական գործողությունները դադարեցին:

Հայկական հաշտարար պատվիրակության նախագահ Մ. Հարությունյանը և զինվորական խորհրդական գեներալ Գ. Ղորղանյանը Դաշնակիցների ներկայացուցիչների ուղեկցությամբ 1918 թ. դեկտեմբերի 30-ի կեսօրին Ղարաքիլիսայից մեկնելով՝ դեկտեմբերի 31-ի երեկոյան հասան Թիֆլիս:

Մինչև պատվիրակության մյուս անդամների գալը Մ. Հարությունյանն ու Գ. Ղորղանյանը նախապատրաստական աշխատանքներ կատարեցին հայ-վրացական հնարավոր կոնֆերանսին պատրաստվելու համար: Այդ նպատակով հրավիրված խորհրդակցությանը, բացի պատվիրակության անդամներից, ներկա էին նաև Փարիզ մեկնող հայկական պատվիրակության անդամներ Ավետիս Ահարոնյանը, Միքայել Պապաջանյանը, ՀՀ պարենավորման նախարար Լևոն Ղուլյանը, Հայ հեղափոխական դաշնակցության հիմնադիրներից Ռոստոմը: Խորհրդակցության ժամանակ որոշվեց կազմել և Դաշնակիցներին ներկայացնել մի նախագիծ՝ Լոռվա շրջանի վարչակազմի համար, ապա խնդրել, որ վրացական զորքերը հետ տարվեն բոլոր հայաբնակ վայրերից, քանի որ իրենց կատարած քայլերով նրանք գրգռում են ժողովրդին և ապստամբության պատճառ դառնում: Որոշվեց խնդրել նաև, որ Սադախլուի շրջանի թուրքաբնակ վայրերում անգլիական զորամասեր տեղակայվեն: Այդ նպատակով հունվարի 3-ին մի շարք փաստաթղթերով հիմնավորված գրություն ուղարկվեց դաշնակից հրամանատարությանը⁷:

⁶ Սուքիասյան Հ., Հայ-վրացական խաղաղարար կոնֆերանսի ... հաշվետվությունը, էջ 188-189:

⁷ Նույն տեղում, էջ 190-191:

Հայկական պատվիրակության մյուս անդամները Թիֆլիս ժամանեցին հունվարի 3-ին: Նշենք, որ պատվիրակներից Գրիգոր Տեր-Խաչատրյանը հունվարի 22-ին մեկնեց Երևան: Այդ շրջանում, Փարիզ մեկնելու կապակցությամբ, զինվորական խորհրդականի պաշտոնից հրաժարվեց գեներալ Գ. Ղորղանյանը: Դրանից հետո պատվիրակությունը գործել է 4 անձով:

Կոնֆերանսի նիստերը սկսվեցին հունվարի 9-ին: Այն նախագահում էր անգլիացի գնդապետ Ռոբերտ Ստյուարտը: Նա ուներ իր թարգմանիչը (բանակցությունները տարվում էին ռուսերենով, որը նախագահի համար անգլերեն էր թարգմանվում, իսկ ֆրանսիական ներկայացուցիչը ռուսերեն գիտեր), անգլիացի քարտուղարը: Ֆրանսիական միսիայի կողմից կոնֆերանսի նիստերին մասնակցում էին կապիտան Ն. Գասֆիլդը, երբեմն նաև ֆրանսիական հյուպատոս Դյուրուան և հայկական զինվորական նախարարության կցորդ Ա. Պուադեբարը: Հայկական կողմից մասնակցում էր ողջ պատվիրակությունը: Հայկական պատվիրակության թարգմանիչն էր Երվանդ Միրզոյանցը, քարտուղարը՝ Վարդգես Ահարոնյանը: Վրացական կողմից մասնակցում էին արտաքին գործերի նախարար Եվգենի Գեգեչկորին, նրա օգնական Կոնստանտին Սաբախտարիշվիլին, ներքին գործերի նախարար Նոյ Ռամիշվիլին, ֆինանսների նախարար Գեորգի Ժուրուլին, ռազմական նախարարի օգնական գեներալ Ա. Գեդևանովը, գնդապետ Ի. Ջափարիձեն, Կ. Կանդելակին և ուրիշներ:

Կոնֆերանսի հաջորդ նիստերը տեղի ունեցան հունվարի 10-ին, 11-ին, 13-ին, 15-ին և 16-ին: Կոնֆերանսի ընթացքում զուգահեռաբար աշխատում էին զինվորական (հայկական կողմից՝ գեներալ Գ. Ղորղանյան), վարչական (հայկական կողմից՝ Մ. Հարությունյան և Ա. Խոնդկարյան) և ֆինանսական (հայկական կողմից՝ Ս. Մամիկոնյան) հանձնաժողովները: Կոնֆերանսի որոշումները ստորագրվեցին ռուսերեն, ֆրանսերեն և անգլերեն տարբերակներով: Վերջում յուրաքանչյուր կողմին հանձնվեց պայմանագրի մեկական օրինակ ռուսերեն և ֆրանսերեն լեզուներով⁸:

⁸ Նույն տեղում, էջ 191-192:

Վրաց-անգլիական համագործակցությունը դրսևորվեց հենց խորհրդածողովի բացման ժամանակ, երբ նախագահող Ռ. Ստյուարտը, Ե. Գոգեչկորու հետ համաձայնեցված, մերժեց հայկական պատվիրակության առաջարկած տնտեսական բնույթի օրակարգային հարցերը: Կոնֆերանսի ընթացքում հիմնական քննարկումներն ընթացան Բորչալուի և Ախալքալաքի գավառների շուրջ: Ստյուարտը մերժեց նաև գեներալ Գ. Ղորղանյանի առաջարկը՝ Չեզոք գոտու սահմանների որոշումը թողնել զինվորական հանձնաժողովին: Մերժվեց նաև հայերի մյուս առաջարկը՝ Չեզոք գոտու սահմանները որոշել համաձայն 1918 թ. դեկտեմբերի 25-ի զինադադարի ստորագրման պահին եղած իրավիճակի⁹: Զինվորական հանձնաժողովը՝ Ա. Գեդևանով, Գ. Ղորղանյան, Ի. Ջափարիձե կազմով, հունվարի 10-ին խորհրդածողովին ներկայացրեց Լոռու Չեզոք գոտու հյուսիսային և հարավային սահմանները, հայկական և վրացական զորքերի կողմից զբաղեցվելիք գծերը և նրանց թվակազմը:

Հունվարի 16-ին ավարտվեցին հայ-վրացական խորհրդածողովի նիստերը, ինչը, Դաշնակիցների պարտադրանքի տակ, ժամանակավորապես «կարգավորեց» Բորչալուի և Ախալքալաքի պատկանելության վերաբերյալ եղած հայ-վրացական տարածքային վեճերը: Որոշվեց Ախալքալաքում մտցնել վրացական վարչակարգ, իսկ հայկական զինուժի կողմից ազատագրված Լոռին վերածել Չեզոք գոտու՝ Դաշնակիցների հսկողության տակ: Եվ սա այն դեպքում, երբ պատերազմն ավարտվել էր հայերի հաղթանակով: Լոռու ազատագրված ավելի քան 40 գյուղեր մտան Չեզոք գոտու մեջ, որը բաժանվեց երեք տեղամասի՝ Ալավերդու, Ուզունլարի (ներկայիս Օձունը), Վորոնցովկայի (ներկայիս Տաշիրը): Խորհրդածողովի արդյունքում հաստատված Բորչալուի գավառի չեզոք գոտու հյուսիսային սահմանը լինելու էր 1918 թ. դեկտեմբերի 31-ի, ժամը 24⁰⁰-ի դրությամբ հայ-վրացական զինադադարի պահին վրացական զորքերի կողմից զբաղեցված գիծը: Հարավային սահման հաստատվեց, այսպես կոչված, հին թուրքական սահմանը, այսինքն՝ այն գիծը, որը մինչև

⁹ Խառատյան Վ., Լոռու և Ախալքալաքի հարցը 1919 թ. հայ-վրացական խորհրդածողովում, «Հայոց պատմության հարցեր: Գիտական հոդվածների ժողովածու», թիվ 2, Ե., 2001, էջ 100:

Առաջին համաշխարհային պատերազմում պարտվելը Բորչալուի գավառում զբաղեցնում էին թուրքական զորքերը¹⁰:

Չնայած 1919 թ. հունվարյան կոնֆերանսի արդյունքում տպավորություն էր ստեղծվում, թե Հայաստանի և Վրաստանի միջպետական հարաբերությունները կարգավորվել էր, սակայն իրականությունն այն էր, որ երկկողմ վիճելի հարցերը շաբաթներ շարունակ բաց էին մնում: Հայկական պատվիրակությունը մնաց թիֆլիսում, որպեսզի Վրաստանի ներկայացուցիչների հետ քննարկի ընթացիկ բոլոր հարցերը:

Հայկական կողմի համար միջպետական խնդիրների շարքում առաջնային էր համարվում Հայաստանի Հանրապետության և Վրացական Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնումը: Այս ուղղությամբ Մ. Հարությունյանի գլխավորած պատվիրակության գործադրած ջանքերն արդյունք չէին ունենում: Խնդիրն այն է, որ վրացական կառավարության ներկայացուցիչները զանազան պատճառաբանություններով ձգձգում էին այս հարցը:

Կոնֆերանսի ընթացքում և մասնավոր հանդիպումների ժամանակ հայ պատվիրակները փաստում էին, որ պատերազմը վերջացել է, ուստի երկու ժողովուրդներին ի ցույց դնելու համար, որ խաղաղությունը վերջնական է, անհրաժեշտ է վերականգնել նորմալ միջպետական հարաբերությունները: Վրացական փաստարկները հիմնականում բխում էին նրանց այն դիրքորոշումից, որ երկու երկրների միջև պատերազմը դեռևս վերջնականապես ավարտված չէ, այլ միայն զինադադար է կնքված: Ըստ այդմ էլ՝ պետք է պարզել պատերազմի մեղավորի հարցը և ապա միայն վերականգնել դիվանագիտական կապերը: Սրա պատճառներից էր այն, որ վրաց-հայկական դիվանագիտական հակամարտության և հատկապես երկշաբաթյա պատերազմի ընթացքում մենշևիկյան կառավարությունը վրացի ժողովրդին հակահայկական տրամադրություններ էր ներարկել, ուստի նրա համար դյուրին չէր կտրուկ փոխել տարվող

¹⁰ Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. (քաղաքական պատմություն), փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, Ե., 2000, էջ 82-83; Մելքոնյան Ա., Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին, Ե., 2003, էջ 308:

քաղաքականությունը: Մանավանդ որ կայանալիք Սահմանադիր ժողովի (այն գումարվեց 1919 թ. մարտի 12-ին) ընտրությունների ժամանակ այդ քայլը կարող էր օգտագործվել ընդդիմադիր ազգային-դեմոկրատների կողմից: Այս մասին հաղորդելով ՀՀ կառավարությանը՝ Մ. Հարությունյանը պատկերավոր եզրափակում էր. «իսկ այդ շովինիզմին ս[ոցիալ]-դ[եմոկրատիա]ն շատ նպաստել էր [իր] ընթացքով այս կոնֆլիկտի ժամանակ: Ս[ոցիալ]-դ[եմոկրատիա]ն իր դուրս կոչած չար ոգիներին այժմ ինքը չի կարողանում զսպել»¹¹: Նշված իրողությունների արտացոլում էր այն, որ Մ. Հարությունյանի հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ Վրաստանի արտաքին գործերի նախարար Ե. Գեգեչկորին հայտարարեց, թե անմիջապես դիվանագիտական կապերի վերահաստատումն «անհնար է, քանի որ դեռ չի պարզված, թե ո՞ր կողմն է հանցավոր, ուստի եթե անմիջապես վերսկսեն հարաբերությունները նախկին եղանակով, վրաց հասարակական կարծիքը բավարարված չի լինի, քանի որ Վրաստանը մեծ զոհեր է տվել, մեծ ծախսեր է արել և դեռ տերիտորիա էլ կորցրել է: Անհասկանալի կլինի, թե ինչու պատերազմեցին և ինչու, առանց որևէ բավարարություն ստանալու, հաշտվեցին»¹²: Ե. Գեգեչկորին և վրացի մյուս պաշտոնյաները նման փաստարկներ էին բերում նաև կոնֆերանսի ընթացքում:

Արդյունքում՝ կոնֆերանսի հունվարի 16-ի նիստում, երբ քննարկվեց դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնման հարցը, Ե. Գեգեչկորին, որպես փոխգլխավոր, առաջարկեց Հայաստանի կողմից տարբեր ազենտներ ընդունել, որոնք պատասխանատու կլինեն որևէ գործնական խնդրի համար՝ առանց Հայաստանի քաղաքացիներին պաշտպանելու իրավունքի: Այսինքն՝ կարող էին լինել ազենտներ պարենավորման, ֆինանսների, երկաթուղու համար և այլն, որոնք կգործեին այնքան ժամանակ, մինչև ժամանակի ընթացքում երկու կողմերի կարծր դիրքորոշումները կմեղմանային և դրանից հետո միայն նախկին վիճակին կվերադառնային¹³: Այս տարբերակն ընդունելի չէր

¹¹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 16, թ. 90 շրջ.:

¹² Նույն տեղում, թ. 66 և շրջ.:

¹³ Նույն տեղում, թ. 66 շրջ.-67, 79 և շրջ.: Туманян М., Дипломатическая история Республики Армения 1918-1920 гг., Е., 2012, с. 130.

հայկական կողմի համար: ՀՀ պատվիրակությանը հաջողվեց նախնական համաձայնության գալ, որ այդ ազենտները պետք է ղեկավարվեն մեկ անձի կողմից՝ հույս ունենալով, որ այս մարմնի լիազորությունները հետագայում կարող են ընդլայնվել: Կոնֆերանսի արձանագրությունները ստորագրելու ժամանակ հայկական պատվիրակությունն առաջարկեց որոշման հետևյալ խմբագրումը. «հարաբերությունների համար նշանակվում են ազենտներ՝ գլխավորությամբ մի անձի»: Վրացիների առաջարկած խմբագրությունը հետևյալն էր. «ազենտներ՝ գործնական բնույթ ունեցող մասնագիտական խնդիրների համար»: Հայկական պատվիրակության հաշվետու զեկուցման մեջ նշելով այս մասին՝ Մ. Հարությունյանը փաստում է, որ վրացիների առաջարկած բանաձևը «երկար ժամանակ անորոշ էր թողնում դիվանագիտական հարաբերությունների խնդիրը, ուստի վերջին փուլում, երբ պիտի ստորագրեինք որոշումները և երբ [Ռ.] Ստյուարտը հակվեց դեպի վրաց բանաձևը, մեր պատվիրակությունը գերադասեց այդ կետը բոլորովին հանել և դիվանագիտական հարաբերությունների խնդիրը բաց թողնել»¹⁴:

Վրաց-հայկական պատերազմի շրջանում Վրաստանի տարածքում գտնվող Հայաստանի քաղաքացիների շահերը պաշտպանում էր Թիֆլիսի պարսկական հյուպատոսը: ՀՀ հաշտարար պատվիրակության՝ Թիֆլիս ժամանելուց հետո այստեղ գտնվող հայերը տարաբնույթ հարցերով արդեն դիմում էին պատվիրակությանը: Վերջինն էլ դրանք լուծելու համար ուղարկում էր Վրաստանի կառավարությանը կամ Թիֆլիսում գտնվող բրիտանական ներկայացուցչությանը¹⁵: Իր հերթին՝ բրիտանական ներկայացուցչությունը հայերին առնչվող դիմումներն ընդունում էր միայն ՀՀ պատվիրակության միջոցով: Փաստորեն՝ ՀՀ պատվիրակությունը փաստացի դիվանագիտական ներկայացուցչության գործառույթներ էր իրականացնում:

¹⁴ Սուրիասյան Հ., Հայ-վրացական խաղաղարար կոնֆերանսի ... հաշվետվությունը, էջ 198-199:

¹⁵ Նմանատիպ դիմումների օրինակները տե՛ս Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու), կազմող՝ Ա. Զաքարյան, Ե., 2005, էջ 98-99, 103-104, 106:

Նման դրությունը ձեռնառու չէր նաև անգլիացիներին: Ուստի՝ նրանք ևս միանշանակ հակվեցին այն մտքին, որ Թիֆլիսում հայկական դիվանագիտական ներկայացուցչության վերաբացումն անհրաժեշտություն է: Հունվարի 22-ին հայկական պատվիրակության անդամների հետ հանդիպման ժամանակ Անդրկովկասում բրիտանական զորքերի հրամանատար գեներալ Ֆ. Ուոկկերը կարծիք հայտնեց, թե Հայաստանի և Վրաստանի միջև դիվանագիտական հարաբերությունները պիտի վերականգնվի, քանի որ ոչ թե զինադադար, այլ խաղաղություն է հաստատվել: Իսկ փետրվարի 15-ին վրացական կառավարության անդամներին ի գիտություն հայտարարեց, որ Վրաստանի կառավարությունն իրավունք չունի արգելելու Հայաստանի ներկայացուցչության գործունեությունը: Վրացական կառավարությանն ուղղված հորդորներն ու ճնշումը դրական արդյունք ունեցան¹⁶:

Մ. Հարությունյանն իր ղեկավարած պատվիրակության՝ Թիֆլիսում գտնվելը կարևորում էր մինչև այն պահը, երբ կվերաբացվեր Վրաստանում Հայաստանի Հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցչությունը: Այսպես՝ փետրվարի 17-ին ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Միրական Տիգրանյանին ուղղված նամակում նա գրում էր. «Մենք կարծում ենք, որ, եթե միսիան վերաբացվի, Միք. Թումանյանը կարող է առժամանակ գործերը տանել՝ մինչև ներկայացուցիչ նշանակվելը: Այնուհետև գուցե դելեգացիան հնարավորություն ունենա իրեն ազատ զգալ և վերադառնալ»¹⁷: Փաստենք, պատվիրակությունը հասավ իր առջև դրված այս կարևոր խնդրի լուծմանը:

1919 թ. փետրվարի վերջերին վրացական կառավարությունը դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնման հարցում այլևս չպնդեց իր նախկին տեսակետները և, ի վերջո, հայտարարեց, որ համաձայն է Թիֆլիսում հայկական դիվանագիտական ներկայացուցչության վերաբացմանը: Փետրվարի 28-ին կայացավ հայկական և վրացական պատվիրակությունների հանդիպումը: Մի քանի ժամ անընդմեջ տևող բանակցությունների արդյունքում կողմերը

¹⁶ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 16, թ. 77; Սուքիասյան Հ., Հայ-վրացական խաղաղարար կոնֆերանսի ... հաշվետվությունը, էջ 199; Սարգսյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 103:

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 16, թ. 84:

կարողացան գտնել որոշ հարցերի լուծումներ և փոխհամաձայնության գալ: Չնայած որոշումների հիմնական մասը մնաց թղթի վրա, սակայն նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին երկու երկրների միջև դիվանագիտական կապերի վերականգնման համար:

Վրաստանի ղեկավարները համարում էին, որ անհրաժեշտ է պաշտոնապես հայտարարել երկու երկրների անկախությունը: Սրան համամիտ էր նաև ՀՀ պատվիրակությունը: Այս մասին պատվիրակությունը տեղեկացրեց իր կառավարությանը: Բանն այն է, որ վրացիները մտավախություն ունեին, թե հայերը կողմնակից չեն Վրաստանի անկախությանը: Մարտ ամսվա ընթացքում Վրաստանի և Հայաստանի կառավարությունները միմյանց անկախության ճանաչման վերաբերյալ նոտաներ փոխանակեցին¹⁸: Պատվիրակությունների հանդիպման ժամանակ համաձայնություն ձեռք բերվեց մարտի 1-ից պաշտոնապես բացված համարել Վրաստանում ՀՀ դիվանագիտական միսիան՝ նախկին դիվանագիտական ներկայացուցչության խորհրդական Միքայել Թումանյանի գլխավորությամբ՝ մինչև ներկայացուցչի նշանակումը¹⁹: Դիվանագիտական ներկայացուցչի հարցում վրացական կառավարության անդամները, ինչպես մասնավոր խոսակցությունների ժամանակ, այնպես էլ երկկողմ բանակցությունների ընթացքում, դիվանագիտական պրակտիկայում տարածված սովորույթը վկայելով, դեմ էին արտահայտվում Ա. Ջամալյանի վերանշանակմանը՝ մինչև իսկ առաջարկելով փոխել ներկայացուցչության ողջ կազմը: Մասնավոր խոսակցությունների ժամանակ նրանք նաև ակնարկում էին, որ իրենց համար առավել ընդունելի կլինի ոչ դաշնակցական ներկայացուցչի նշանակումը: Նման մոտեցում ունեին նաև Այսրկովկասում բրիտանական հրամանատարության ներկայացուցիչները²⁰:

Հաշվի առնելով վրացիների դիրքորոշումը՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը Վրաստանում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ նշանակեց Վրաստանի Հայոց ազգային խորհրդի նախկին

¹⁸ Туманян М., նշվ. աշխ., էջ 132:

¹⁹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 16, թ. 117:

²⁰ Նույն տեղում, թ. 126 և շրջ.: Սուրբիասյան Հ., Հայ-վրացական խաղաղարար կոնֆերանսի ... հաշվետվությունը, էջ 199-200:

անդամ, անկուսակցական, մասնագիտությամբ իրավաբան Լևոն Եվանգույանին: Վերջինի թեկնածության դեմ վրացիները որևէ առարկություն հանդես չբերեցին²¹: Թիֆլիսում ՀՀ ներկայացուցչությունը վերաբացվեց 1919 թ. մարտի 8-ին:

Մ. Հարությունյանի ղեկավարած հայկական հաշտարար պատվիրակությունը շուրջ երեք ամիս մնաց Թիֆլիսում: Պատճառն այն էր, որ Վրացական Հանրապետության ղեկավարները գոյություն ունեցող երկկողմ հակասություններն ու խնդիրներն արագ և արդյունավետ լուծելու պատրաստակամություն հանդես չէին բերում: Հաճախ էլ այդ հնարավորությունը չէին ունենում: Վրացական պատվիրակության անդամները կառավարության անդամներ և իշխող սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության բարձրաստիճան պարագլուխներ էին, ովքեր առաջին հերթին զբաղված էին իրենց անմիջական պարտականությունների կատարմամբ: Բացի այդ՝ հաճախ նույնիսկ մանր հարցերը նրանք հետաձգում էին, քննարկում կառավարության նիստերի ժամանակ և նոր միայն հանդիպում հայ պատվիրակների հետ: Հասկանալի է, հայ պատվիրակներն այլ աշխատանքներով ծանրաբեռնված չէին և ձգտում էին բանակցությունները շուտ ավարտել (սա ՀՀ կառավարության հրահանգն էր): Ձգձգումներով ուղեկցվող բանակցություններն վերջացնելով՝ հայկական պատվիրակության անդամները 1919 թ. մարտի վերջին վերադարձան Երևան²²: Իսկ արդեն սալիկի 7-ին պատվիրակությունը ՀՀ վարչապետի պաշտոնակատար Ալ. Խատիսյանին ներկայացրեց ընդարձակ զեկուցում-հաշվետվություն՝ 1918 թ. դեկտեմբերից մինչև 1919 թ. մարտը կատարած աշխատանքների մասին:

Չնայած առկա վիճելի խնդիրներին՝ երկու երկրների դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնումը ՀՀ հաշտարար պատվիրակության առջև դրված կարևոր խնդիրներից էր,

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 16, թ. 77 և շրջ.: Туманян М., նշվ. աշխ., էջ 133: Ի դեպ, ՀՀ պատվիրակության նախագահ Մ. Հարությունյանն արտգործնախարար Ս. Տիգրանյանին առաջարկում էր Վրաստանում դիվանագիտական ներկայացուցիչ նշանակել անկուսակցական Տիգրան Բեկզադյանին (ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 16, թ. 77 շրջ., 109): Վերջինս 1919 թ. մարտին նշանակվեց Ադրբեջանում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ:

²² Սուքիասյան Հ., Հայ-վրացական խաղաղարար կոնֆերանսի... հաշվետվությունը, էջ 203-204:

ինչը վերջինս մեծ դժվարությամբ իրականացրեց: Դիվանագիտական հարաբերությունների վերականգնումով նոր փուլ սկսվեց հայ-վրացական հարաբերություններում: Հայաստանի Հանրապետությունը հնարավորություն ստացավ Վրաստանի տարածքով կապվելու արտաքին աշխարհի հետ:

SUKIASYAN HAMO

(IH)

ISSUE OF THE RESTORATION OF DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN ARMENIA AND GEORGIA AFTER THE PERIOD OF GEORGIAN-ARMENIAN WAR IN 1918

After the Armenian-Georgian war in December 1918 diplomatic relations between the Republic of Armenia and Republic of Georgia were interrupted. In 1919 an Armenian - Georgian conference was held. Armenian-Georgian territorial disputes were temporarily "settled" due to efforts of the representatives of the Entente: Georgian regime was established in Akhalkalaki and Lori became a "neutral zone." However, the issue of the restoration of diplomatic ties between the two countries hasn't been solved. In these conditions the Armenian conciliation delegation in Tbilisi was de facto performing functions of the diplomatic representation. On February 28, 1919 after prolonged negotiations Armenian and Georgian delegations agreed to restore diplomatic relations between Armenia and Georgia. On March 8, the diplomatic representation of the Republic of Armenia in Tbilisi was reopened.